

Ines Sabotič, *Stare zagrebačke krčme i kavane s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, prijevod s franc. Vesna Lisičić, AGM – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2007., 233 str.

Ne oduzimajući važnost i vrijednost dosadašnjoj hrvatskoj historiografiji koja se bavila problemima “dugog” 19. stoljeća, ipak valja spomenuti da su teme iz društvene i urbane povijesti, a posebno povijesti svakodnevice za spomenuto razdoblje, do sada gotovo u potpunosti bile zanemarene. Međutim, protekla godina, čini se, ipak je stvari pomakla s mjesta i na domaćoj “povjesničarskoj” sceni pojavile su se dvije izvrsne knjige koje su dosadašnju, pretežito političku priču 19. stoljeća, obogatile poviješću društvenog života i svakodnevlja. Riječ je o knjigama Iskre Iveljić “*Očevi i sinovi – privredna elita Zagreba u drugoj polovini 19. stoljeća*” i Ines Sabotič “*Stare zagrebačke krčme i kavane s kraja 19. i početka 20. stoljeća*”, koje prezentiraju sasvim drugačiji pristup i bacaju novo svjetlo na mnoge teme i događaje devetnaestostoljetnog Zagreba.

Ovdje ćemo prikazati studiju mlade povjesničarke Ines Sabotič. Nastala prema odabranim dijelovima iz doktorata obranjenog 2002. na sveučilištu Paris I Panthéon-Sorbonne u Francuskoj, knjiga se bavi kulturnom i urbanom poviješću Zagreba, otkrivajući dosada gotovo potpuno nepoznati svijet zagrebačkih ugostiteljskih objekata u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća. Krčme i kavane kao svjedoci vremena, ali i ogledala jednoga društva, ovdje su prikazane na temelju brojnih arhivskih izvora, novinskih članaka, feljtona i zakona te na taj način čitatelja vraćaju u vrijeme dok su ti javni prostori još bili institucije. Autorica razotkriva njihovu stvarnost preko glavnih aktera: vlasti, obrtnika i gostiju.

Podijeljena je u tri dijela: u prvoj cjelini raspravlja se o normama vlasti vezanim za krčme i kavane (pravnom okviru, društvenim vrijednostima i organizaciji prostora u njima, vlastima i vlasnicima), u drugome dijelu riječ je o ugostiteljima i njihovim udrugama (o obrtničkom organiziranju, profesionalizaciji osoblja, a napravljen je i autoportret jedne struke), dok treći dio diskutira o praktičnom i simboličnom značenju kavana i krčmi (kroz urbani, nacionalni i europski identitet). Uz ove tri osnovne cjeline koje su bogato opremljene onodobnim ilustracijama ugostiteljskih objekata, knjiga sadrži i uvodni dio, zaključak i popis literature.

U prvom dijelu, koji se bavi zakonskim okvirom u kojem su djelovali ugostiteljski objekti, saznaje se niz informacija o zakonima i statutima koji su ih se doticali, način na koji su doneseni i elementi koji su u njima bili normirani (posebice se izdvaja Zakon o obrtu iz 1884., Zakon o državnom dohodarstvu iz 1888. i 1899., Statut zagrebačkih ugostitelja iz 1887. i Redarstveni red za gostioničare, krčmare, kavanare i rakijaše iz 1882.). U ovom poglavlju posebno su zanimljive distinkcije koje su razlikovale pojedine objekte. Od 1887. zagrebačke lokalne vlasti potvrdile su postojanje jedanaest tipova ugostiteljskih objekata koji su imali u ponudi točenje pića, služenje hrane i pružanje smještaja. Prema statutu iz 1887., jasno su se definirale kavana, kavotočja, krčma, vinotočja, rakijašnica, točionica likera, gostionica (odnosno pivana), svratište i dr., a još jasnije razlikovale su se jedne od drugih. Ono po čemu se ti objekti u normativnom smislu nisu razlikovali jesu odredbe glede reda, ćudoređa i javnog zdravlja, no ono što ih je razlikovalo jest društvena hijerarhija. Kako autorica zaključuje u ovom poglavlju, iz niza normi vezanih uz prostor, čistoću i javno zdravlje, preglednost, radno vrijeme, broj lokala, igre, zabavu i glazbu vidi se kako su gradske vlasti jasno definirale mjesto za druženje svakoj društvenoj skupini. Primjerice, društvena elita zalazi u kavane, ugostiteljske objekte s najmanje zabrana i

s najvećim pravima. Isto tako i najveći dopušteni broj kavana, koji nije bio velik, bio je u skladu s mogućim brojem gostiju koji su određenu kavanu posjećivali; normativi prostora veći su nego kod drugih objekata, satnica je duža, biljar je institucionaliziran. S druge strane, puk je pretežno zalazio u krčme, kod kojih je također vrijeme zatvaranja bilo relativno kasno, igre su bile dozvoljene, ali je bitna razlika bila u tome što se krčme nisu mogle otvarati u otmjenim ulicama grada, koje su bile točno naznačene. Isto tako broj krčmi bio je u većem porastu nego broj kavana, čak i daleko iznad dopuštenog, što je zapravo dokaz dinamičnog razvoja grada u to doba. U dijelu o normama i zakonima autorica se osvrnula i na vlasnike objekata, objasnila je prilično komplicirane procedure za otvaranje ugostiteljskog objekta, uvjete koje je prema zakonu o obrtništvu jedan ugostitelj trebao ispunjavati da bi se mogao baviti tom strukom. Pojasnila je i način i odredbe za odabir osoblja, posebice probleme oko odabira ženske radne snage, te, naposljetku, mogućnosti nadzora od strane Redarstva i Financijskog ravnateljstva, vrste i učestalost inspekcija te vrste kazni i sankcija za počinjene prekršaje.

U drugom dijelu knjige riječ je o ugostiteljima i njihovim udruženjima, od kojih su najvažnija bila Društvo gostioničara i kavanara (osnovano 1856.), Zadruga gostioničara, svratištara, krčmara i kavanara (osnovana 1894.), Savez gostioničarsko-krčmarskih zadruga (osnovan 1907.) i Društvo hrvatskih konobara (osnovano 1903.). Tu je autorica na temelju bogato sačuvane arhivske građe iz Državnog arhiva u Zagrebu, a osobito na temelju strukovnih novina koje izlaze od 1904., rekonstruirala djelovanje tih udruga, najvažnije osobe koje su ih predvodile kao i probleme kojima su se bavili. Autorica jasno ističe da je za ovo doba važna svijest o važnosti udruživanja koja se pojavila kod obrtnika te vrste. Nadalje, ugostitelji su shvatili da je za ostvarenje svih njihovih ciljeva važno pokrenuti strateške elemente poput medija (pokreću novine 1904.), pružiti humanitarnu pomoć (posmrtni fond utemeljen je 1909.), osigurati financijsku neovisnost (*Gostioničarska banka* osnovana je 1907.), stručno usavršavanje (projekt škole za obuku ugostitelja pokrenut je 1913., ali je zbog rata ona započela s radom 1917.) te umrežavanje (uoči Prvog svjetskog rata na teritoriju Hrvatske i Slavonije postojale su čak 53 ugostiteljske zadruge, a Savez je pokrivao gotovo čitav teritorij). Osim toga autorica je u ovom dijelu napravila zajednički portret zagrebačkih ugostitelja. Riječ je zapravo o zajedničkom doživljaju svoje struke, odnosno svog položaja. Kako autorica upozorava, s obzirom na prirodu izvora (emotivnu obojenost i pretjerivanje u osobnim pismima i novinskim člancima), u tim se tekstovima miješaju stvarni problemi i subjektivni doživljaji, ali iz te se kombinacije može očitati autoportret jedne struke u vrijeme pojačane modernizacije u zemlji. Kraj 19. stoljeća vrijeme je novih uvjeta poslovanja, modernizacija je imala svoje zahtjeve i nove uvjete rada kojima su se i ugostitelji morali prilagoditi. U mnogim novinskim člancima iz svojih strukovnih novina kod zagrebačkih ugostitelja vidi se raskorak između očekivanog i postignutog: mnogi od njih žalili su se na nove zahtjeve (ekonomske, higijenske...), nove troškove i kvalitetu koju nisu mogli postići, a konkurencija je bivala sve veća. Gorući problemi o kojima se najviše pisalo i na koji su se zagrebački vlasnici ugostiteljskih objekata najviše žalili bili su vezani za poreze (zahtijevali su manja porezna opterećenja), za pravednije kazne, za izlazak iz sustava koncesija (za čije je dobivanje trebala dugotrajna i komplicirana procedura) i povratak obrtništvu (time bi im oslonac bio isključivo kvalifikacija i profesionalizam, bez koncesije), i naposljetku na sve češću konkurenciju u gradu ("bludilišta", "sitničare"). Isto tako, navode se i primjeri uspješnih ugostiteljskih poduzetnika koji su bili dobro uključeni i u društveni

život Zagreba. Tek uvidom u izborne liste za Sabor dolazi se do nekih sumarnih zaključaka vezanih za stvarni financijski i ekonomski položaj ugostitelja (na temelju plaćenog poreza iznad izbornog cenzusa). Autorica je tu utvrdila da se u razdoblju od 1892. do 1910. njihov prosječni porez umanjuje, što jasno ukazuje na pad zarade, pa, iako je percepcija osiromaženja subjektivna, i ovi podaci o porezu govore o stagnaciji ili čak krizi ugostiteljskih obrtnika. Problemi neprilagođenosti u to doba uključivali su i osoblje, najčešće kritike išle su njegovoj niskoj profesionalnosti, a posebnu stavku predstavljalo je zapošljavanje ženske radne snage. Čak ni 1904. godine oformljeno Društvo hrvatskih konobara nije puno pomoglo u reformama nužnim za osoblje zagrebačkih kavana, gostionica i svratišta.

U posljednjoj, trećoj cjelini knjige autorica tematizira one koji su u zagrebačkim kavanama i krčmama ostvarivali svoju društvenost i davali joj određenu simboliku. Raščlambom veza između ugostiteljskih objekata i različitih razina identiteta (urbanog, nacionalnog i europskog) saznaje se mnogo o zagrebačkom društvu toga vremena. Što se tiče izvora, pisanih tragova nema puno, za razliku od onih koje su ostavili formalne skupine, zakonodavac i obrtnik, ali ipak razasuti postoje i donose svjedočanstva o gostima i pojedinostima društvenog života.

Veza urbanog prostora i ugostiteljstva razvidna je kada se na karti označi položaj svratišta, kavana, krčmi i gostionica, što je autorica i napravila na karti Zagreba iz 1911., a prema popisu objekata iz 1896. godine. Zaključuje kako je raspored objekata posljedica uređivanja vlasti i hijerarhizacije urbanog prostora te kako taj odražava ulogu koju društvo pridaje svakom pojedinom tipu objekta. Tako su primjerice svratišta smještena u Donjem gradu, uz Ilicu, gdje su zgrade dovoljno velike za taj tip ugostiteljstva. Gostionice su smještene po svim dijelovima grada, s obzirom na to da je potreba za gostioničarskim uslugama zajednička svim socijalnim kategorijama. Kavane su, pak, mjesto gdje se očituje najjasnija veza urbanog prostora i ugostiteljskog objekta: većina ih je u blizini Jelačićeva trga, neke na samom trgu, zatim na početku Ilice i Gornjem gradu – one dakle postoje u samom središtu grada, pa su zapravo “najurbaniji” ugostiteljski objekt. Zemljovid krčmi zato je poput negativa zemljovida kavana, kako ističe autorica: nijedne krčme nema u samom središtu, na Trgu bana Jelačića, simbolu građanskoga življenja, ali ih zato ima posvuda drugdje, čak i tamo gdje su Statutom iz 1887. zabranjene. Krčme se također nalaze i po ruralnim dijelovima, pa je tako krčma, premda je urbani objekt, istodobno i ruralni, ali – za razliku od kavane – ni u kojem slučaju nije građanski. Osobna, pak, svjedočanstva iz tog vremena govore o «demokratičnosti» krčme i gostionice, mjesta koje posjećuje klijentela najrazličitijeg profila: bilo je tu političara, novinara, odvjetnika, pjesnika, glumaca i pjevača, studenata i đaka, ali i radnika i seljaka. S druge strane, kavana je bila uglavnom mjesto okupljanja zagrebačkog građanstva, bilo da se radilo o intelektualnoj, političkoj ili financijskoj eliti grada, činovnicima, trgovačkim putnicima, vojnim časnicima: kavana je uvijek bila građansko okupljalište.

Vezu ugostiteljskih objekata i nacionalnog identiteta autorica tematizira kroz politiku i jezik u kavanama, gostionicama i krčmama. Spona politike i ugostiteljstva funkcionira na nekoliko načina: preko štampe (stranačke) u kojima se objekti reklamiraju ili publikacija koje se u nekom objektu mogu pronaći i čitati, zatim preko osobe samog vlasnika i njegove političke opredijeljenosti, ili, pak, njegova ulaska u politiku, jer ako je on vezan za neku stranku, njegova će krčma ili kavana postati na neki način sjedište okupljanja istomišljenika (primjer krčme oca Ivana Peršića), u kojem postoji kohabitacija s neistomišljenicima, ali svatko sjedi u svome taboru. Pitanje jezika, praćeno na primjeru kroatizacije jelovnika zagrebačkih gostionica, bolje

rečeno nedostatka hrvatskih jelovnika, pokazuje sporost oblikovanja nacionalnog identiteta u građanskim navikama i to vjerojatno stoga, kako drži autorica, što je riječ o navikama duboko ukorijenjenim u svakodnevni život. Iz posljednjeg poglavlja ove cjeline može se stvoriti predodžba o izgledu onodobnih kavana, njihovoj scenografiji i vizualnom identitetu, te saznati koliko je on bio u skladu s uređenjem kavana zapadnoeuropskih gradova. Autorica zaključuje da se između kavana Zagreba i drugih gradova ne može uočiti gotovo nikakva razlika, odnosno da postoji zajednički vizualni identitet svih europskih kavana. Citirajući autoričine riječi, "kavane u dvjema različitim zemljama mnogo su sličnije nego kavana i krčma u istoj zemlji. Kavana je prije svega pripadala određenom društvenom sloju. Preuzeti taj zajednički vizualni identitet znači potvrditi pripadnost građanstvu." Uz prikaz nekih zanimljivih crtica iz svakodnevnog života zagrebačkih kavana, najviše na temelju zapisa A. G. Matoša, autorica se naposljetku osvrnula i na pojavu koja je zajednička u to doba svim europskim kavanama, a to su mladi pisci. Upravo zahvaljujući njihovim svjedočanstvima (poglavitito onim iz pera Nikole Polića i Ljube Wiesnera) moguće je ispitati veze mladih i kavane. Posebice nakon povratka Matoša u Zagreb 1908., veza mladih pisaca hrvatske moderne i kavana pretvara se u svojevrсну simbiozu. Kavane ulaze u svoje zlatno doba, a piscima, boemima, ona postaje njihova svakodnevica. Tu je zapravo riječ o postojanju neformalne grupe domaćih pisaca, o svojevrstnoj književnoj mreži, koja se redovito sastaje u kavani radi zajedničkih interesa, raspravljajući i stvarajući književnost. Sve se to u pravilu odvijalo u posvemašnjoj materijalnoj neimaštini. Kavane su, posebno *Kazališna*, preuzele ulogu nekih humanitarnih institucija za sve mlade pisce, a s druge strane, davale im okvir društvenosti i prostor slobode.

Ova sociološka i povijesna studija zagrebačkih kavana i krčmi "u obradi" Ines Sabotić štivo je za svaku preporuku povjesničarima, sociolozima, ali i široj publici. Slike iz urbane povijesti Zagreba s kraja 19. i početka 20. stoljeća prezentirane su na zanimljiv, neopterećen i lako čitljiv način, te predstavljaju novinu i pravo osvježenje u domaćoj povijesnoj literaturi.

Tihana Luetić

Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 2. istarski povijesni biennale održanog u Poreču od 19. do 21. svibnja 2005., gl. ur. Neven Budak, Zavičajni muzej Poreštine Pučkog otvorenog učilišta – Državni arhiv u Pazinu – Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Poreč 2007., 242 str.

Najavljenim ritmom objavljivanja radova međunarodnih simpozija *Istarski povijesni biennale*, tiskan je i drugi svezak *Zbornika* pod uredništvom Nevena Budaka (glavni urednik), Roberta Matijašića, Marije Mogorović Crljenko, Tajane Ujčić i Elene Uljanić-Vekić (članovi uredničkog odbora). *Zbornik* sadrži sedamnaest radova, od kojih petnaest podliježe standardima izvornih znanstvenih uradaka, a dva kratkim izlaganjima sa skupa. Djelo je, kao i prošli svezak, plod suradnje udruženih istarskih kulturnih, znanstvenih i visokoškolskih institucija i nije samo pokazatelj vrsnoće znanstvenog rada na regionalnoj razini, već je i mjerilo suradnje ostvarene s kolegama diljem Hrvatske, Slovenije i dijelom Italije. Tako su u *Zborniku* zastupljeni znanstvenici i sveučilišni nastavnici Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu (dvije), Zgodovinskoga inštituta Milka Kosa ZRC-a Slovenske akademije znanosti in umetno-